

Feruza FAYZIYEVA,

O'zDSMI "Kino, televideniye va radio rejissyorligi"
kafedrası professori,
san'atshunoslik fanlari nomzodi

AUDIOVIZUAL SAN'ATNING O'ZIGA XOS POETIKASI

Annotatsiya. Hayotiy va zamonaviy mavzu, syujetga ega film va dasturlar tomoshabinlarining ehtiyojidan kelib chiqib tanlanadi. Bunda ssenariy muallifi va rejissyor hamkorlikda bo'lajak ekran asarida ilgari surmoqchi bo'lgan g'oyani, uning mazmun-mohiyatini ochish uchun badiiy unsurlarni topa bilishi kerak. Shunda kinoteleekranning turli ifoda vositalari imkoniyatlaridan foydalangan holda yaxlit kompozitsion tuzilmaga ega bo'lgan badiiy asar yuzaga keladi. Mazkur maqolada ekran san'atidagi o'ziga xos uslubiy izlanishlar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: ssenariy, syomka, dramaturgiya, montaj, operator, rejissyor, janr, portret, kamera, pavilyon.

Аннотация. Фильмы и программы с жизненными и современными темами и сюжетами выбираются исходя из потребностей зрителей. Автор сценария и режиссер должны совместно найти художественные элементы для раскрытия идеи, которую будущий экран хочет продвинуть в производстве, и его сути. Тогда, используя возможности различных выразительных средств кинотелеэкрана, возникает художественное произведение с целостной композиционной структурой. В данной статье рассматриваются уникальные стилистические изыскания в экранном искусстве.

Ключевые слова: сценарий, съёмка, драматургия, монтаж, оператор, режиссёр, жанры, портрет, камера, павильон.

Abstract. Films and programs with real-life and contemporary themes and plots are selected based on audience needs. The scriptwriter and director must collaborate to find artistic elements that convey the idea and essence of the future film. Then, by harnessing the various expressive means of the cinema and television screen, a work of art with a coherent compositional structure emerges. This article examines unique stylistic explorations in screen art.

Keywords: script, filming, dramaturgy, editing, cameraman, director, genres, portrait, camera, pavilion.

Ekran san'ati mahsulotlari boshqa san'at turkumlaridan farq qilib, ular audiovizual san'at yaralishida ishtirok etadigan ijodiy guruhning hammaslakligi natijasida yuzaga keladigan hodisadir. Bunda adabiy asos – ya'ni ssenariy rejissyorlik ssenariysiga aylantirilarkan, unda albatta ijodiy guruhning vazifalari aniq belgilanadi. Bularning jamlamasi tufayli, ekran asari yuzaga keladi. Lekin bu jarayonda asosiy yuk guruh boshqaruvchisi rejissyorning zimmasiga tushadi. Chunki u tasvirga olish paytida yaratilajak

ekran asaridagi obrazlar uchun aktyor tanlashi, asar g'oyasining tagma'nosiga yashiringan fikrni tomoshabinga yetkazish maqsadida turli majoziy ma'no anglatuvchi detallardan o'rinli foydalanishi zarur.

Kino va televideniye san'ati rivojlanish va taraqqiyoti mobaynida bir necha tur va mavzuda asarlar yaratib o'zining "oltin bisoti"ga ega bo'ldi va eng ommabop san'at turiga aylandi. Kino san'ati rivojida tajriba orttirgan ijodkorlar televideniye sohasida ham faoliyat olib borish

imkoniyatiga ega bo'lish barobarida bu ikki san'at unsurlarini ekran asarlarida qo'llab, ularning tur va janrlarining oshishiga sababchi bo'ldi.

Kino illyuzion sifatida kashf etilib, ilk kinoseanslar namoyishidagi dastlabki kadrlardan ya'ni poyezdning vajohat bilan kadrğa kirib kelishidan cho'chib, zaldan qochib chiqib ketgan tomoshabinni bugungi kunda uncha muncha kadr, film yoki tasvir bilan hayron qoldirolmasligini soha mutaxassislari juda yaxshi biladi.

Kino san'atining davomi sifatida yuzaga kelgan televideniye ommabop san'at turiga aylanganiga qadar muayyan rivojlanish yo'lini bosib o'tdi. Bu davrda kinoda tajriba orttirgan ijodkorlar televideniye taraqqiyyotida muhim o'rin tutdilar. Kino va televideniye taraqqiyoti davomida yaratgan mahsulotlari mutaxassislari tomonidan o'rganilib, uning ifoda vositalari, tabiati va badiiy imkoniyatlarini tahlil qilish boshlandi. Kino va televideniye ommabop san'at turlari bo'lib, uni biror joyga borib emas, balki uyda, xotirjam oila muhitida tomosha qilish imkoniyati mavjudligi tufayli O'zbekistonda ekran san'atining ijtimoiy hayotda tutgan o'rni oshib bordi.

Ekran san'atining badiiy ifoda vositalarini ishga solish orqali ijodiy guruh dolzarb mavzularni tanlash, shaxs ma'naviy, badiiy tafakkurini shakllantirish borasida izlanadilar. Ana shu izlanishlar hosilasi sifatida ijodiy an'analar va audiovizual san'atning o'ziga xos poetikasi, betakror ifoda uslublari yuzaga keldi. Buning natijasi ekran asarining mazmun-mohiyati va konsepsiyasida sezila boshladi.

Har bir asarning asosini uning janridan qat'iy nazar, ma'lum bir g'oya tashkil etadi. Lekin uning janr xususiyatlari shu asarning mazmuni bilan belgilanadi. Ekran asarlarining mazmun-mohiyatidagi bosh g'oya inson omilini tadqiq etish, uning o'y-u xayollari, orzu-istaklari, tasavvur olamini badiiy ifodalashdan iborat.

Kino san'ati ham taraqqiyoti davomida o'zining xususiy janrlariga ega bo'ldi. Ayniqsa tarixiy epik asarlar, tragik, triller, komediya, melodramalarni bunga misol tariqasida keltirish mumkin.

Televizion mahsulotga musiqiy, adabiy-dramatik, badiiy, bolalar uchun tayyorlangan kompozitsiyalar, kinofilmlarning reproduktiv namoyishi va televizion dramalar kiradi. Shuningdek ekran asarlarida turli janrlarning yuzaga kelishi va ularning o'zaro uyg'unlashuvi, obrazlilik kuzatiladi. Lekin ularning namoyishida kinodan farqli ravishda televideniye xos "kichik ekran" xususiyati inobatga olinadi. Janr

bu haqiqiy hayotni, bor voqelikni ifoda qilishda ma'lum bir qoliplar evaziga, turg'un bir belgilarga asoslangan mazmun va shakllar birligini aniqlovchi ijro, ijoddir. Har bir mavzu o'z ifoda shaklini, aniq va o'ziga xos tasvirda ifoda vositalarini topishi kerak. Qadimdan badiiy adabiyot roman, qissa, hikoya, g'azal, muxammas kabi o'z janrlariga ega bo'lgan: Teatr san'atida ham asrlar davomida janr shakllandi, talqin ifodasini topdi va ularning turlari paydo bo'ldi, rivojlandi. Ana shu janrlar keyinchalik kino va televideniye o'zining ifodasini topdi. Lekin kino va televideniye janrlarni ifodalashda o'zining ifoda vositalari xususiyatini ishga solgan xolda uni boyitdi. Uning ifodaviy tili va vositalari, kompozitsion yaxlitlikka erishishdagi ustuvor qonuniyatlarning o'rinli qo'llanilishi mukammal audiovizual asarlarning yaratilishiga xizmat qiladi. Ommaviy axborot vositalari shuningdek kino va televideniye yangidan- yangi janrlar vujudga keldi va tez orada ommalashib ketdi. *"Axborot, publitsistika va badiiy janrlarning xilma-xilligi, mavzuni yoritishdagi yondashuv, aniq nishonga olish jurnalist mahorati va rejissuraga bog'liq bo'lib qoldi. Rejissyor va muallif ko'rsatuvni qaysi asnoda yechimini ko'rsatmoqchi, mavzuni qanday uslubda tomoshabinga yetkazmoqchi, mana shu yo'lda aniq va ravshan bir maqsadga kelinmasa, mo'ljal aniq olinmasa mujmallikka yo'l qo'yiladi. Qayerda dargumonlik bor, mavhumlik mavjud ekan, tomoshabin arosatda, ijodkorlardan ma'naviy qoniqlash ololmay hafsalasi pir bo'lib qolaveradi. So'nggi paytda yaxshi o'ylab topilgan anchagina loyihalarning janrlari aniq bo'lmaganligi sababli ular ekrandan tez tushib ketdi"* [1, 17-b].

Ekran asarlarining asosiy konsepsiyasi badiiy asar mohiyatini, ijodkorning mavzu bo'yicha mulohazalarini ifoda etadi. Ba'zan asarning konsepsiyasida ijodkorning subyektiv qarashi, munosabati, badiiy-estetik olami aks etishi mumkin. "Badiiy asar konsepsiyasi unda tasvirlangan badiiy-estetik, obrazli dunyo orqali hayotni anglash mexanizmi – usuli bo'lib ham maydonga chiqadi. Konsepsiya badiiy asarning san'at, adabiyot va madaniyat tarixidagi o'rnini hamda o'quvchilar ommasiga ta'sir etish darajasini belgilaydi. Ijodkorning o'z konsepsiyasi yoki alohida olingan haqiqiy san'at asarining konsepsiyasi tarzida qo'yish ham mumkin" [2]. Badiiy asar konsepsiyasi tomoshabinning ma'naviy-ruhiy saviyasi, shart-sharoitidan kelib chiqqan holda ifoda etiladi.

Odatda hayotiy va zamonaviy mavzu va syujetga ega film va dasturlar tomoshabinlarining

ehtiyojidan kelib chiqib tanlanadi. Bunda ssenariy muallifi va rejissyor hamkorlikda bo'lajak ekran asarda ilgari surmoqchi bo'lgan g'oyani, uning mazmun-mohiyatini ochish uchun badiiy unsurlarni topa bilishi kerak. Shunda kino teleekranning turli ifoda vositalari imkoniyatlardan foydalangan holda yaxlit kompozitsion tuzilmaga ega bo'lgan badiiy asar yuzaga keladi.

Kino va televideniye sintetik san'at hisoblanadi va u ko'pgina san'at unsurlari sintezidan tashkil topgan va yangi san'at asarlarini yaratish xususiyatiga ega. Kino va televideniya ham ssenariy muallifi, rejissyor, operator, rassom, libos ustasi, grimchi, montaj ustasidan iborat ijodiy guruh birlasharkan, ularning jamoaviy mehnati tufayli ekran asari yuzaga keladi. Chunki qog'ozdagi matnni vizual tarzda ekranda aks ettirish ijodiy guruhdan va uning boshqaruvchisi rejissyordan katta malaka va tajriba talab qiladigan jarayondir.

Ekran asarida voqelikni ifodalashda tasvir ustuvor bo'lishiga qaramay unga monand so'z topilmasa mahsulotning ta'sir kuchi pasayishi mumkin. *"So'z va tasvirning bog'liqligi – kinosan'atning boshqa turlaridan farq qiladigan muhim jihatlaridandir. Film yaratish jarayonlarida, jahon kinosining mumtoz nazariy asarlarida hamda kinoshunoslar tadqiqotlarida bu masala ko'p o'rganilgan. Kinoda so'z bilan tasvir bog'liqligining to'laqonli ijodiy yechimiga erishish filmning kinematografik saviyasi va badiiy ta'sirchanligini belgilaydi"* [3, 21-b]. Badiiy so'z barcha san'atlarda asosiy o'rin tutuvchi omil sanaladi. Badiiy so'z adabiy va so'zlashuv tilida ham mavjud bo'ladi. U bularning har ikkilasiga

ham xizmat qiladi. Masalan, "18 kvadrat" filmida mualliflar o'zbek tilining jozibasidan o'z o'rinda foydala olishgan. Shuning uchun ham tomoshabin uni qabul qilishi osonlashdi, ya'ni film qahramonlari o'ziga yaqin jonli tilda so'zlashuvi filmning tomoshabopligini ta'minlagan. Film voqealari yurtimizda mustaqillikning dastlabki kunlari ro'y bergan voqealarni qamraydi. Film voqealari asosan reallikka asoslangan. Lekin voqelikni badiiy tarzda yetkazish film rejissyori-dan katta qunt va izlanish talab qilgan. Real voqelikni kinoning ifoda vositalari orqali badiiy yaxlit xolatda tomoshabinga yetkazish, ommaviy syomkalarni tashkil etish oson kechmaganligi ma'lum. Reallikni badiiyat bilan uyg'unlashtirish, ayniqsa siyosiy mavzudagi badiiy asarni yaratish ijodiy guruhdan katta mehnat talab qiladigan jarayondir.

"Er bermoq-jon bermoq" deb nomlanuvchi maishiy mavzudagi filmda so'z o'yinlaridan foydalangan. Lekin bu filmlarda asosan shevachilik kuchli. Yosh oiladagi bo'layotgan tushunmovchilikka komik xarakter berolgan rejissyor aktyorlar ansamblini ham o'rin yig'olgan. Xususiylarining kamxarajat filmlariga misol bo'la oladigan bu filmning voqealari asosan bir xonadonda bo'lib o'tadi. Muayyan badiiy yechimga ega filmning ssenariysi yengil va sayoz dramaturgiyaga asoslanadi.

Audiovizual san'at media olamga turli kontentlar taqdim qilayotganida uning mazmun mohiyati va kompozitsion tuzilishi dramaturgik qoidalarga rioya qilingandagina badiiy jihatdan mukammal ekran asari yaratilishiga xizmat qilishi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maxamedov M., Fayziyeva F., Ablyayeva V. Televideniye asoslari O'zbekiston milliy ensiklopediya. – Toshkent: 2008. – 153 b.
2. <https://Qomus.info/encyclopedia/cat-b/>
3. Abulqosimova X. Kino san'ati asoslari. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti. – Toshkent: 2009. – 100 b.